

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-22>

УДК: 159.944:334

Наталія НАУМЕНКО

здобувач PhD,

Державний торговельно-економічний університет

<https://orcid.org/0009-0001-3574-2659>

e-mail: nnp5780356@gmail.com

АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ПІДПРИЄМЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ЇЇ ЕФЕКТИВНІСТЬ

Стаття присвячена результатам порівняльного аналізу показників методик контрольної та експериментальної груп підприємців щодо проявів негативних психічних станів після застосування програми їх подолання.

Визначено ефективність програми, про що свідчить поліпшення показників негативних психічних станів у підприємців після півторарічного впливу умов війни на психіку особистості і професійну діяльність.

Водночас методики психодіагностики і авторську програму подолання негативних психічних станів у підприємців можна рекомендувати для діагностики і корекції негативних психічних станів в звичайних і екстремальних умовах.

***Ключові слова:** апробація, програма, ефективність, негативні психічні стани, підприємці, війна.*

Natalia NAUMENKO

State University of Trade and Economics

APPROBATION OF THE PROGRAM FOR OVERCOMING NEGATIVE MENTAL STATES IN ENTREPRENEURS DURING THE WAR AND ITS EFFECTIVENESS

According to the results of a comparative analysis of the indicators of the methods of the control and experimental groups of entrepreneurs regarding the manifestations of negative mental states after the application of the program to overcome them, the following was found.

Firstly, it was determined that according to the method of «Self-assessment of mental states» by H. Aizenko, indicators of anxiety and aggressiveness significantly decreased, with a downward trend observed in the final assessment of mental states.

Secondly, according to the method of «Differential diagnosis of depressive states» by V. Zhmurov, a significant decrease in the negative impact on the scales of apathy, hypothymia, dysphoria and confusion was determined.

Thirdly, positive changes were revealed by the results of the «Entrepreneurial Motivation» method by L. Karamushka and L. Khudyakova: direct motives rose to an average level, which led to a significant increase in the final assessment of basic motives, which significantly dominate over indirect motives.

Fourthly, based on the evaluation of the symptoms and phases of professional burnout among entrepreneurs, it was determined that in the stress phase, the indicators of symptoms of experiencing psycho-traumatic circumstances, «backed into a corner» significantly decreased; in the resistance phase, inadequate selective emotional reaction and emotional and

moral disorientation significantly decreased; in the phase of exhaustion, the rate of emotional deficit of the individual and emotional alienation decreased in the entrepreneurs of the experimental group.

Fifthly, according to O. Kokun's «Professional Vitality» methodology, it was established that the effectiveness of the application of the program is manifested in the improvement from a low level in the control group to the average level in the experimental components of vitality.

Key words: *approbation, program, effectiveness, negative mental states, entrepreneurs, war.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність дослідження визначається суттєвим випробуванням для підприємців під час війни. Ми почали жити в зовсім нових умовах, коли відбуваються зміни як на рівні психіки окремої особистості, так і на макросоціальному рівні. В умовах стресогенних впливів, реальної загрози життю і втрати своєї справи іноді буває складно пояснювати поведінку окремої людини, а ще важче нині зрозуміти поведінку підприємців, тому що відбулися надзвичайні зміни в їх професійній діяльності.

Особливі умови життєдіяльності вимагають як від усіх жителів України, так і вчених переосмислення життєвих цілей і потреб, значущості збереження життя, функціональних і професійних можливостей особистості із використанням сучасних психологічних технологій для психологічного забезпечення життєдіяльності особистості в стресогенних умовах із їх негативними наслідками.

Аналіз досліджень та публікацій

Вивчення психічних станів особистості у довоєнний період було пов'язано із пандемією, наслідками техногенних катастроф тощо [1; 3; 4; 5].

Вплив негативних зовнішніх і внутрішніх факторів на особистість призводить до зниження функціональних можливостей, виникнення негативних психічних станів, стресу, що погіршує ефективність професійної діяльності, а також зумовлює розвиток преморбідного стану і патології (О. Овдінко, М. Корольчук, В. Корольчук, О. Полунін, Г. Ложкін, С. Миронець, В. Осьодло, С. Потапчук та ін.) [11; 8; 4; 5; 6; 7].

Нині вітчизняні науковці ретельно вивчають вплив війни на психіку особистості, на ефективність професійної діяльності фахівців у різних сферах освіти, виробництва і підприємництва.

Діяльність та особливості психічного здоров'я персоналу освітніх і наукових організацій в умовах війни досліджували

Л. Карамушка, О. Креденцер, К. Терешенко, В. Лагодзінська, В. Івкін, О. Ковальчук [2, с. 62-74]; О. Кокун, В. Мороз, І. Пішко, Н. Лозінська вивчали психічні стани в умовах бойових дій [4]; вплив емоційно-вольової сфери на особистість в особливих умовах досліджує М. Ткалич [13, с. 159-166].

Отже, у нинішніх особливих умовах тривалої війни суттєвого значення набувають проблеми вивчення порівняльної характеристики проявів негативних психічних станів у підприємців, що дає підстави для обґрунтування психологічних технологій, програм, шляхів та засобів підтримки, збереження і відновлення психічного стану особистості.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – на підставі емпіричного дослідження визначити ефективність програми подолання негативних психічних станів у підприємців під час війни.

Виклад основного матеріалу

З метою визначення ефективності використання авторської програми подолання негативних психічних станів (програма) підприємцями, які півтора року працювали в умовах воєнного стану і мали ознаки негативних психічних станів, нами організовано і проведено експериментальне дослідження.

До контрольної групи обстежуваних (КГ) увійшло 90 підприємців, із них в експериментальну групу (ЕГ) – 25 осіб, з якими було проведено апробацію авторської програми подолання негативних психічних станів.

Для визначення ефективності використання програми ми використали комплекс інформативних методик: «Самооцінка станів тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності» (адаптований варіант методики Г. Айзенка); «Диференційна діагностика депресивних станів» (В. Жмурова); «Мотиви підприємництва» (Л. Карамушки і Л. Худякової); «Діагностика рівня емоційного вигорання» (В. Бойко) і «Професійна життєстійкість» (О. Кокун).

За результатами порівняльного аналізу підприємців контрольної і експериментальної груп за методикою Г. Айзенка встановлено, що два показника практично не змінилися (фрустрація і ригідність), а два досягли суттєвого рівня відмінностей у порівнянні з контрольною групою (тривожність і агресивність).

В експериментальній групі обстежених після використання програми суттєво знизився рівень тривожності до $17,1 \pm 0,7$ б. у

порівнянні з аналогічним показником у контрольній групі – $18,3 \pm 1,7$ б., при $p \leq 0,05$.

Отже, суттєве зниження тривожності в експериментальній групі в порівнянні з контрольною групою свідчить про ефективність використання програми у структурі надання психологічної допомоги фахівцям в особливих умовах діяльності під час війни.

Під впливом використання програми в експериментальній групі рівень агресивності суттєво знизився до $16,8 \pm 1,5$ б., при $p \leq 0,05$.

Використання програми подолання негативних станів під час війни вказує на її ефективність, про що свідчать суттєві зниження рівня тривожності, агресивності, тенденція до поліпшення рівня фрустрації і стабільність показників ригідності.

Наступним кроком щодо вивчення ефективності впливу програми на подолання негативних психічних станів у підприємців є аналіз результатів оцінки підприємців за методикою «Диференційна діагностика депресивних станів» (В. Жмуров).

Так, встановлено, що за показниками чотирьох шкал – активності гіподинамії, гіпотимії, дисфорії, розгубленості визначено істотне зниження результатів у представників експериментальної групи у порівнянні з контрольною, при $p \leq 0,05$. Окрім того, це стосується кількісних і якісних показників апатії, які знизились з $10,7 \pm 1,2$ балів у контрольній групі до $9,3 \pm 1,2$ б. в експериментальній, при $p \leq 0,05$.

Відбулися позитивні зміни, хоча і в межах мінімального, але достовірного рівня за такими шкалами, як: агресивність, гіпотимія, дисфорія, розгубленість. Такі позитивні зрушення за чотирма шкалами, при незмінних показниках за двома шкалами, призвели до того, що загальний показник депресії спостерігається в контрольній групі на рівні – 12,2, а в експериментальній – 11,3 б. із вираженою тенденцією до поліпшення.

Мотиваційний компонент у структурі професійної діяльності є одним із визначальних щодо ефективності та мобілізації інтелектуальних, фізичних, психологічних сил і забезпечення ефективності професійної діяльності та подолання негативних психічних станів.

Нами встановлено, що показники безпосередніх мотивів суттєво поліпшились у представників експериментальної групи у порівнянні з контрольною, де мотиви комерційного успіху відповідно з $8,7 \pm 1,8$ б. контрольної групи підвищились до $19,9 \pm 1,8$ балів в експериментальній, при $p \leq 0,05$. Також змін зазнали мотиви ініціативи й активності з $13,9 \pm 1,0$ б. в контрольній групі до $16,3 \pm 1,7$ б. в експериментальній групі, при $p \leq 0,05$.

Отже, за показниками двох шкал, де виявлено суттєві поліпшення в експериментальній групі у порівнянні з контрольною групою (комерційного успіху та ініціативи й активності) та високого рівня хоча і без істотних відмінностей за шкалою інноваційності і ризику свідчить про ефективність використання програми щодо подолання негативних психічних станів у підприємців в експериментальній групі.

Щодо опосередкованих мотивів, то суттєві і позитивні зміни у порівнянні з контрольною групою у підприємців з експериментальної групи визначено за показниками двох шкал. Так, мотиви самореалізації змінились з $10,7 \pm 2,1$ балів до $11,8 \pm 1,8$ балів, при $p \leq 0,05$, а також мотиви вимушеності з $17,7 \pm 1,3$ б. у контрольній групі до $18,9 \pm 1,6$ балів в експериментальній, що свідчить про ефективність подолання негативних психічних станів в експериментальній групі.

Таким чином, за результатами порівняльного аналізу підприємців за методикою «Мотивації підприємництва» встановлено наступне. Так, за показниками шкал безпосередніх мотивів встановлено суттєві позитивні відмінності в експериментальній групі в порівнянні із контрольною, за мотивами комерційного успіху, ініціативності й активності, при високих показниках мотивів інноваційності і ризику. Такі позитивні зміни свідчать про ефективність використання програми подолання негативних психічних станів в експериментальній групі та підтверджує суттєве зростання підсумкового рівня безпосередніх мотивів від середнього рівня в контрольній групі – $16,5 \pm 1,6$ б. до високого – в експериментальній групі ($17,7 \pm 1,5$ б., при $p \leq 0,05$).

Окрім того, суттєве поліпшення мотивів самореалізації і мотивів вимушеності, а також домінування безпосередніх мотивів над опосередкованими в експериментальній групі теж свідчить про ефективність щодо використання програми подолання негативних психічних станів в експериментальній групі.

Проаналізовано результати оцінки симптомів і фаз професійного вигорання підприємців контрольної і експериментальної груп за методикою «Діагностика рівня емоційного вигорання» (В. Бойко).

За результатами порівняльного аналізу симптомів фази напруження у контрольній і експериментальній групах встановлена ефективність застосування програми подолання негативних психічних станів в експериментальній групі. Так, показники домінуючих симптомів, які вже склалися в контрольній групі, знизились після використання програми подолання НПС в експериментальній групі (відповідно з $21,3 \pm 0,7$ б. в контрольній групі до $15,0 \pm 1,2$ б. в

експериментальній групі, при $p \leq 0,05$) і «загнаності в кут» відповідно з $20,5 \pm 1,5$ б. до $15,0 \pm 2,1$ б., при $p \leq 0,05$.

Отже, за результатами порівняльного аналізу симптомів фази напруження встановлено позитивний ефект застосування програми подолання негативних психічних станів у підприємців в експериментальній групі. За підсумками аналізу симптомів фази напруження встановлено, що в осіб контрольної групи вони спостерігаються на рівні $75,9 \pm 1,9$ б. і розцінюються, як фаза, що сформувалась. Доведено ефективність застосування програми долання негативних психічних станів у підприємців експериментальної групи, про що свідчать, як кількісні показники окремих симптомів, так і загальний підсумок фази напруження, який з $75,9 \pm 1,9$ б. контрольної групи знизився до $62,9$ б. в експериментальній групі, при $p \leq 0,05$.

Отже, за результатами порівняльного аналізу оцінки симптомів і фаз резистентності професійного вигорання у підприємців контрольної і експериментальної груп встановлено наступне.

Про ефективність застосування програми подолання негативних психічних станів у підприємців експериментальної групи свідчать позитивні кількісні зміни показників і якісні характеристики проявів симптомів фази резистентності. Цей висновок підтверджується тим, що показники симптомів емоційно-моральної дезорієнтації суттєво знизилися в експериментальній групі до рівнів симптомів, який складається у порівнянні з контрольною групою, де він вже був сформований.

Окрім того, суттєво поліпшилися показники неадекватних вибірковок емоційних реакцій із відповідними якісними позитивними змінами і проявами обох симптомів. Такі позитивні зміни двох симптомів фази резистентності призвели до суттєвого поліпшення підсумкового результату фази резистентності в експериментальній групі до рівня – $69,0 \pm 2,4$ б., у порівнянні з контрольною – $84,3 \pm 1,8$ б., при $p \leq 0,05$, що у підсумку свідчить про ефективність застосування програми подолання НПС у підприємців в умовах війни.

За результатами порівняльного аналізу показників контрольної і експериментальної груп у фазі виснаження нами встановлено наступне.

Так, показник емоційного відчуження контрольної групи з рівня симптому, який склався – $19,9 \pm 1,8$ б. знизився в експериментальній групі до симптому, який складається – $14,0 \pm 1,2$ б., при $p \leq 0,05$. Аналогічних позитивних змін зазнав показник симптому емоційного дефіциту, який в контрольній групі зафіксовано в межах переважаючих – $17,2 \pm 2,1$ б., а в експериментальній групі він

спостерігається на рівні – $13,1 \pm 1,3$ б., як такий що складається, при $p \leq 0,05$.

Таким чином, у відповідності до рекомендації авторів методики за кількісними показниками визначаємо рівень сформованості кожної фази окремо у більшій чи в меншій мірі у відношенні, як до зазначених авторами критеріїв.

Так, підсумкова оцінка 61 бал і більше свідчить про те, що фаза вже сформувалася; 60-37 балів – фаза в стадії формування; 36 і менше – фаза, що не сформувалась.

За результатами оцінки фази професійного вигорання у підприємців контрольної групи визначено наступне: по-перше – фаза напруження складається на рівні $75,9 \pm 1,9$ б.; фаза резистентності на рівні $84,3 \pm 1,8$ б.; фаза виснаження – $72,3 \pm 4,8$ б.

Усі три фази за ступенем вираження розрізняються як такі, що сформувалися у контрольній групі і це ми розцінюємо, як показання до застосування програми подолання негативних психічних станів під час війни.

Про ефективність застосування програми подолання негативних психічних станів у підприємців в експериментальній групі свідчать позитивні зміни таких симптомів: А – стосовно фази напруження показники двох симптомів, а саме переживання психотравмуючих обставин, «загнаності в кут», які в контрольній групі з тих, що склалися поліпшилися до таких, що складаються. Б – щодо фази резистентності, то за двома домінуючими симптомами в експериментальній групі суттєво знизилися показники, з таких що вже склалися до таких, що складаються. Це показник неадекватної вибіркової емоційної реакції та емоційно-моральної дезорієнтації. В – стосовно фази виснаження, то за двома домінуючими симптомами в експериментальній групі визначено суттєве зниження показників таких, що вже склалися до таких, що складаються – це емоційне відчуження та емоційний дефіцит.

Як стверджує автор методики «Професійна життєстійкість особистості» О. Кокун, її показники спрямовані на визначення рівня життєстійкості особистості (ЖТСТ), як домінуючої властивості, що суттєво зумовлює рівень стійкості до стресогенних умов професійної діяльності і стресу зокрема.

Порівняльний аналіз показників життєстійкості контрольної і експериментальної груп вказує на ефективність застосування програми подолання негативних психічних станів (надалі програми) під час війни.

Про ефективність застосування програми свідчать кількісні зміни, які виявляються у суттєвому поліпшенні показників в

експериментальній групі в порівнянні із контрольною. Якщо в контрольній групі рівень професійної включеності дорівнює $12,5 \pm 1,9$ б., то в експериментальній групі після застосування програми цей показник підвищився до межі середніх характеристик – $18,4 \pm 1,9$ б., при $p \leq 0,05$.

Аналогічні позитивні зміни впливу програми в експериментальній групі спостерігаються за рівнем професійного контролю, який в експериментальній групі у порівнянні з показниками контрольної поліпшився з $14,0 \pm 1,3$ б. в контрольній до $18,5 \pm 1,8$ б. в експериментальній, при $p \leq 0,05$.

Отже, за результатами порівняльного аналізу складових життєстійкості встановлено ефективність використання програми подолання негативних психічних станів у підприємців, у порівнянні із підприємцями контрольної групи та позитивний вплив на професійні складові життєстійкості в обстежуваних.

Стосовно компонентів, які зумовлюють ЖТСТ у обстежених, то після застосування програми відбулися суттєві поліпшення трьох із чотирьох компонентів. Так, рівень емоційного компоненту в контрольній групі дорівнює $22,4 \pm 1,7$ балів, оцінюється як дуже високий, то цей показник в експериментальній групі суттєво знизився і досяг максимального, майже середнього рівня $17,4 \pm 1,6$ б., при $p \leq 0,05$.

Мотиваційний компонент життєстійкості підприємців експериментальної групи після застосування програми суттєво підвищився, з низького рівня в контрольній групі $9,1 \pm 1,9$ б. до $16,8 \pm 1,2$ б. середнього рівня в експериментальній групі, що свідчить про ефективність застосованої програми.

Встановлено, що суттєве поліпшення загального рівня професійної життєстійкості до нижчого за середній рівень і позитивні зміни емоційної, соціальної, професійної сфер компонентів свідчать про те, що програму подолання негативних психічних станів у підприємців можна рекомендувати для подолання негативних психічних станів і поліпшення професійного здоров'я особистості під час війни. Отже, за результатами аналізу компонентів життєстійкості встановлена ефективність щодо подолання негативних психічних станів в експериментальній групі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

За результатами порівняльного аналізу показників методик контрольної та експериментальної груп підприємців щодо проявів

негативних психічних станів після застосування програми їх подолання встановлено наступне.

Визначено ефективність програми, про що свідчить поліпшення показників негативних психічних станів у підприємців після півторарічного впливу умов війни на психіку особистості і професійну діяльність.

По-перше, з'ясовано, що за результатами порівняльного аналізу контрольної і експериментальної груп за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка суттєво знизилися показники тривожності й агресивності, з тенденцією до зниження спостерігається підсумкова оцінка психічних станів.

По-друге, із семи показників методики «Диференційної діагностики депресивних станів» В. Жмурова за чотирима після використання програми подолання негативних психічних станів у підприємців експериментальної групи визначено суттєве зниження негативного впливу за шкалами апатії, гіпотимії, дисфорії і розгубленості.

По-третє, позитивні зміни з'ясовано за результатами методики «Мотивації підприємництва» (Л. Карамушка і Л. Худякова), встановлено позитивні зміни в тому, що безпосередні мотиви із чотирьох за двома шкалами – мотиви комерційного успіху та ініціативи й активності підвищились до середнього рівня, що зумовило істотне підвищення і підсумкової оцінки базових мотивів. Окрім того, суттєве поліпшення визначено і за тим, що підсумкова оцінка базових мотивів у підприємців експериментальної групи суттєво домінує над опосередкованими мотивами.

По-четверте, за оцінкою симптомів і фаз професійного вигорання у підприємців визначено суттєві позитивні зміни в експериментальній групі в порівнянні із контрольною. У фазі напруження суттєво знизились показники симптомів переживання психотравмуючих обставин, «загнаності в кут»; у фазі резистентності істотно знизилась неадекватна вибіркова емоційна реакція і емоційно-моральна дезорієнтація; у фазі виснаження у підприємців експериментальної групи знизився показник емоційного дефіциту особистості й емоційного відчуження.

Такі позитивні зміни домінуючих симптомів із високого до низького рівнів зумовили суттєве зниження підсумкових результатів кожної із фаз напруження, резистентності, виснаження, що у цілому і у підсумку зазначені показники синдрому професійного вигорання теж свідчать про ефективність застосування програми подолання негативних психічних станів у підприємців.

По-п'яте, за методикою «Професійної життєстійкості» (О. Коқун) встановлено, що ефективність застосування програми виявляється у поліпшенні з низького рівня в контрольній групі до середнього в експериментальній складових життєстійкості, а саме: професійного включення і професійного контролю, а також показників емоційного, мотиваційного і професійного компонентів.

Водночас методики психодіагностики і авторську програму подолання негативних психічних станів у підприємців можна рекомендувати для діагностики і корекції негативних психічних станів у звичайних і екстремальних умовах.

Перспектива подальшого дослідження полягає в удосконаленні психодіагностичного інструментарію та розробленні індивідуальних програм подолання негативних психічних станів у фахівців ризиконебезпечних професій.

Література

1. Болтівець С.І. Психогігієна як дисциплінарний напрям психологічної науки. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3(81). С. 33-52.
2. Карамушка Л., Креденцер О., Терещенко К., Лагодзінська В., Івкін В., Ковальчук О. Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. 1 (25). С. 62-74.
DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>
3. Коқун О.М., Мороз В.М., Пішко І.О. Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій: метод. посіб. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. С. 34-48.
4. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. Психологія здоров'я людини / за ред. І.Я. Коцана. Луцьк : РВВ «Вежа», 2011. 430 с.
5. Миронець С.М. Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2020. 712 с.
6. Осьодло В.І. Вплив індивідуально-психологічних властивостей особистості на подолання стресових ситуацій. *Психологічний журнал*. 2019. № 3. С. 48-54.
7. Потапчук Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01. Хмельницький, 2003. 323 с.
8. Психологічне забезпечення професіогенезу фахівців торгівлі і сфери послуг : монографія / за ред. М.С. Корольчука. Київ : Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2020. С. 156-175.

9. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshv Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / *Propositos Y Representaciones*, 2021. T. 9, SI, e1102.

DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102.

10. Murthy R.S., Lakshminarayana, R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*. 2006. 5(1). pp. 25-30.

11. Ovdienko I., Chausova T. Impact of the COVID-19 pandemic on academic, social, emotional, and behavioral changes in university students. *International Journal of Health Sciences*, 2022. 6 (2), 832-845. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n2.8392>

12. Priebe S., Bogic M., Ajdukovic D., et al. Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 2010. 67. pp.518-28. DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37

13. Tkalych M., Snyadanko I., Guba N., Zhelezniakova, Yu. Social and psychological support for personnel in organizations: work-life balance programmes. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, 2020. Vol. 8, # 2, pp. 159-166 <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.02.10>

References

1. Boltivets S. I. Psykhohihiiena yak dystsyplinarnyi napriam psykhologichnoi nauky. *Psykhologhiia i suspilstvo*. 2020. № 3(81). S. 33–52.

2. Karamushka L., Kredentser O., Tereshchenko K., Lahodzinska V., Ivkin V., Kovalchuk O. Osoblyvosti psykhichnoho zdorovia personalu osvitnikh ta naukovykh orhanizatsii v umovakh viiny. *Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*. 2022. 1 (25). S. 62-74.

DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>

3. Kokun O.M., Moroz V.M., Pishko I.O. *Teoriia i praktyka upravlinnia strakhom v umovakh boiovykh dii: metod. posib*. Kyiv-Odesa: Feniks, 2022. S. 34-48.

4. Kotsan I. Ya., Lozhkin H. V., Mushkevych M. I. *Psykhologhiia zdorovia liudyny / za red. I. Ya. Kotsana*. Lutsk : RVV «Vezha», 2011. 430 s.

5. Myronets S. M. *Psykhologhiia diialnosti mizhnarodnykh humanitarnykh misi: teoretychni ta prykladni aspekty : monohrafiia*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2020. 712 s.

6. Osodlo V. I. *Vplyv indyvidualno-psykhologichnykh vlastyvosti osobystosti na podolanna stresovykh situatsii*. *Psykhologichnyi zhurnal*. 2019. № 3. S. 48-54.

7. Potapchuk Ye.M. *Sotsialno-psykhologichni osnovy zbrezhennia psykhichnoho zdorovia viiskovosluzhbovtziv dys. ... dokt. psykol. nauk : 19.00.01. Khmelnytskyi*, 2003. 323 s.

8. *Psykhologichne zabezpechennia profesiohenezu fakhivtsiv torhivli i sfery posluh : monohrafiia / za red. M. S. Korolchuka*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekonom. un-t, 2020. S. 156-175.

9. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / *Propositos Y Representaciones*, 2021. T. 9, SI, e1102.
DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102.
10. Murthy R.S., Lakshminarayana, R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*, 2006. 5(1). pp.25-30.
11. Ovdienko I., Chausova T. Impact of the COVID-19 pandemic on academic, social, emotional, and behavioral changes in university students. *International Journal of Health Sciences*, 2022. 6 (2), 832-845. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n2.8392>
12. Priebe S., Bogic M., Ajdukovic D., et al. Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 2010. 67. pp. 518-28.
DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37
13. Tkalych M., Snyadanko I., Guba N., Zhelezniakova, Yu. Social and psychological support for personnel in organizations: work-life balance programmes. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, 2020. Vol. 8, # 2, pp. 159-166.
<https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.02.10>